

**УКРАЇНСЬКА ХУДОЖНЯ ПОШТОВА КАРТКА
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.
(за матеріалами родинного фонду Заклинських
у Львівській національній науковій бібліотеці України
імені В. Стефаника)**

Єлизавета Домбровська

*молодший науковий співробітник відділу рукописів
ЛННБ України ім. В. Стефаника*

Досліджується колекція українських художніх поштових карток, які у першій половині ХХ ст. видавала українська культурна громадськість як на теренах Наддніпрянської, так і на території Наддніпрянської України, а також видавництва Австрії, Польщі й Росії, які відображають зацікавлення українською тематикою держав чи громадських організацій. На матеріалах листування відомого українського громадського діяча і педагога Богдана Заклинського простежено процес видання карток, в якому брав участь Б. Заклинський.

Ключові слова: Богдан Заклинський, родинний архівний фонд Заклинських, українські художні поштові картки, «Всеукраїнська бібліотека», «Видавництво кружка Взаємної Помочі українського учительства у Гмінді-таборі», Петро Дятлів, «Русалка», офіційні картки УСС, Олена Кульчицька, Юліян Буцманюк, Ярослав Пстрак, Амвросій Ждаха.

In the article there is studied the collection of Ukrainian artistic post-cards printed by Ukrainian publishers in Great and Western Ukraine in 1st part of the XX cent., as well as artistic post-cards on Ukrainian themes printed in the same time in Austria, Poland, or Russia.

Keywords: Bohdan Zaklynskyi, Zaklynskyi family archive, Ukrainian artistic post-card, «Vseukrainska Biblioteka», «Vzayimna Pomich' Publishers in Gmünd-camp». Petro Diatliv, «Rusalka», official cards of USS, Olena Kulchytska, Yuliya Butsmaniuk, Yaroslav Pstrak, Amvrosiy Zhdakha.

Исследуется коллекция украинских художественных почтовых открыток, которые в первой половине ХХ в. украинская культурная общественность издавала как на территории Надднестрянской, так и на территории Надднепровской Украины, а также издательства Австрии, Польши и России, отображающие заинтересованность украинской тематикой государств или общественных организаций. На материалах переписки

известного українського общественного деятеля и педагога Богдана Заклинского прослеживается процесс издания открыток, в котором принимал участие Б. Заклинский.

Ключевые слова: *Богдан Заклинский, фамильный архивный фонд Заклинских, украинские художественные почтовые открытки, «Всеукраїнська бібліотека», «Видавництво кружка Взаємної Помочі українського учительства у Гмінді-таборі», Петр Дятлов, «Русалка», официальные открытки УСС, Елена Кульчицкая, Юлиан Буцманюк, Ярослав Пстрак, Амвросий Ждаха.*

Систематичне опрацювання родинного фонду Заклинських, який зберігається у відділі рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника, і кореспонденції Богдана Заклинського зокрема дали можливість дослідити колекцію українських художніх поштових карток, на яких писали святкові вітання та листи. Картки репродукують фотографічний матеріал або твори образотворчого мистецтва, які часто призначалися власне для поштової картки. У філокартичній літературі першу групу карток називають документальними (фотонатурними), а другу — художніми (мальованими) або «репродукційними» [3, с. 10], які становлять більшість художніх карток [1, с. 13]. Для зручності в обох випадках будемо користуватися терміном «художня» картка. В нашій колекції картки в основному репродукують фотографічний матеріал, але є також серії поштівок-репродукцій робіт відомих і маловідомих художників першої половини ХХ ст. Ці картки мають як художню, так і інформативну цінність з огляду зображувальної тематики й історії видавництва, в яких вони готувалися до друку.

Нашою метою не є дослідження художньої чи поліграфічної цінності карток, а на базі кореспонденції родинного фонду Заклинських (перша половина ХХ ст.) звернути увагу дослідників на наявність колекції таких поштівок, які у назві та видавничих реквізитах містять серед іншого текст українською мовою і які видавала українська культурна громадськість як на теренах Наддністрянської, так і на території Наддніпрянської України, а також на видавництва, що їх продукували. Звертаємо увагу також на картки, які побачили світ у державних видавництвах Австрії, Польщі й Росії і відображають зацікавлення українською тематикою держав чи громадських організацій.

Джерелом дослідження цього питання будуть як самі картки з кореспонденції Б. Заклинського, так і листи, в яких йдеться про їх видання.

Майже всі українські видавництва, особливо в Галичині, видавали поштові картки, а найчастіше починали з них свою видавничу діяльність. На відміну від книжок, картки мали більший попит, особливо у воєнний час, коли посилено працювала пошта. А отже, видавництво швидко діставало, хай невеличкі, обігові кошти, які можна було використати на видання літератури.

Сподіваємося, що ця інформація доповнить великий за обсягом, багато ілюстрований, але все-таки неповний альбом-каталог «Україна у старій листівці», бібліографічний покажчик «Аркушеві образотворчі видання у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського 1904–1923» й інші видання про українські художні картки першої половини ХХ ст. [1-3; 7-9]. Окрім того, багато цінної інформації для дослідників української художньої поштівки знайдеться в листах, що стосувалися процесу видавництва.

Батьківщиною поштової картки вважається Австрія, де 1865 р. з ініціативи професора Віденської військової академії Еммануїла Германа почали випускати неілюстровані поштівки «Korrespondenzkarte». Спочатку художні картки були чорно-білими, а вже в кінці 90-х рр. ХІХ ст. за допомогою фототипії почали випускати кольорові поштівки. Не дивно, що саме на теренах Австро-Угорщини з'явилися і перші українські поштові картки, які у різний час називали кореспонденційними картами, переписними листками, дописними та поштовими картками [9, с. 149]. Слід зазначити також, що вже 1878 р. ці картки були стандартизовані форматом 9x14 см, а 1925 р. — форматом 10,5x14,5 см [1, с. 11]. Українські поштівки, часто виразно національно-патріотичного змісту, виходили на теренах Австро-Угорської імперії завдяки толерантному ставленню влади до української нації, чого не було в Російській імперії [3, с. 151].

У виданні поштівок, що представлені у листуванні Б. Заклинського, нерідко брав участь сам Богдан Заклинський. Насамперед звернімося до видавництв «Всеукраїнська бібліотека» та «Всеукраїнське видавництво», до яких причетні Богдан Заклинський і Франц Андрусевич.

Б. Заклинський заснував своє видавництво у Кривополі (тепер Верховинський р-н Івано-Франківської обл.) під назвою «Всеукраїнська бібліотека» (Вижниця, 1911 р. чис. 2), в якому за кошт Б. Заклинського вийшли поштові картки під назвою «10 народних заповідей українських». Весь наклад конфіскувала цензура, а сам укладач мало не втратив через них учительську кваліфікацію [4, арк. 43-52].

Улітку 1912 р. Б. Заклинський домовився з Ф. Андрусевичем про співпрацю. Ростислав Заклинський* припускає, що видавництво Андрусевича функціонувало у Станиславові без назви [4, арк. 163-166], хоч лист Ф. Андрусевича до Б. Заклинського від 20.10.1913 р. дає підстави вважати, що його видавництво називалося «Український Мост». Ось як сам Ф. Андрусевич пояснює взаємозв'язок між цими трьома назвами: «Про «Всеук[раїнське] Вид[авництво]» і «Укр[аїнський] Мост» було йому написати, що ся друга фірма повстала в поспіху, коли ще не було «Всеук[раїнського] Видав[ництва]» або такого, що видає всілякі роди видавництв, книжок чи образів, чи там інших друків. Бо як знаєш, «Всеук[раїнське] Вид[авництво]» видає також «Всеук[раїнську] Бібліотеку» [5, од. зб. 22б, арк. 24]. Але, крім свідчення в листі, жодних видань під такою фірмою ми не знайшли. Натомість траплялися поштові картки, видані накладом «А. Ф.» (Франца Андрусевича), наприклад, поштівка з фотопортретом Володимира Антоновича [5, од. зб. 22б, арк. 4].

За свідченням Ростислава Заклинського, у першій половині 1912 р. була видана поштівка зі схемою етнографічної мапи України без назви видавництва. Друге її видання було здійснено у «Всеукраїнській бібліотеці» у другій половині 1912 р. [4, арк. 2]. У листуванні Б. Заклинського є примірник цієї поштової картки (сер. II, ч. 1, II наклад), яку нарисував Франц Андрусевич. Листівка, написана на поштової картці, датується 22.11.[1]1913. Окрім назви видавництва, на картці також є напис «Накл[ад] Зеновія» і 4 рядки вірша невідомого автора, що ховається під криптонімом В. М.: «Велика Ти, простора Ти, Вкраїно моя! Чогож нині, в сій годині така Ти сумна?...» [5, од. зб. 53с, арк. 2].

* Родинний фонд Заклинських опрацьовував брат Богдана Заклинського Ростислав, який багато одиниць збереження оснастив докладним довідковим апаратом і склав «Життєпис Б. Заклинського».

Того ж 1912 р. 21 листопада Ф. Андрусевич повідомляє товариша про намір видавати серію карток українських письменників «під фірм[ою] Вс[української] Б[ібліотеки]». Серію хоче почати з портрета Петра Шекерика-Доникова*. Вже у грудні пише, що коректа готова і картка з портретом П. Шекерика має вийти в Липську «...в тоні зеленим, синім і сепія». З цього ж листа відомо, що в продажі цих карток допомагав Микола Матвійчук. Відразу після видання цієї картки Ф. Андрусевич пише, що фотограф Семен Бурко задумав спільно видати серію карток з видами «...наших гір». Називається також вартість цього проекту — близько 900 корон [5, од. зб. 22б, арк. 1-2]. А вже 1 січня 1913 р. Ф. Андрусевич повідомляє, що на картки «Гуцульщина» (очевидно, так була названа серія) прийшло замовлення з Америки на 75 корон [5, од. зб. 22б, арк. 8]. Один із листів Ф. Андрусевича написаний на картці з чорно-білою фотографією під назвою «Водоспад в Маняві» та видавничими реквізитами «Всеукраїнське Видавництво ч. 9. Львів 1913. Фот. Семен Бурко. Накл. Ф. Андрусевича» [5, од. зб. 22б, арк. 10]. Можливо, це одна з карток серії «Гуцульщина». Сучасні філокартисти серед інших листівок, які вирізняються своєю змістовністю, високою культурою виконання пейзажів Волині, Галичини, Буковини і Закарпаття, називають також картки, видані накладом Ф. Андрусевича [3, с. 10].

У цьому ж листі є інформація про те, що тоді вийшли і вже розпродані картки з портретами І. Франка, Залізняка, Гонти. Серед листів Корнила Заклинського є картка з фотопортретом Івана Франка з видавничими реквізитами «Вид[авничий] Відд[іл] «Взаїмної Помочи» укр[аїнського] учительства в Гмінді-таборі». На ній — підпис «Іван Франко — каменярь відродження України і Мойсей нашого народу» [5, од. зб. 30в, арк. 1]. Можливо, це було перевидання однієї із зазначених карток Ф. Андрусевича.

З інших листів відомо, що планувалося видання карток із портретами Олександра Олеся, Михайла Коцюбинського, Бориса Грінченка й інших наддніпрянських письменників, фотографії яких

* **Шекерик-Доників Петро** (1889–?) — громадський діяч на Гуцульщині, письменник. У 1918–1919 рр. — член Української Національної Ради ЗУНР, у 1928–1930 рр. — посол до польського сейму. 1939 р. заарештований НКВД, подальша доля невідома.

Ф. Андрусевич просить Б. Заклинського дістати через книгарню в Києві* [5, од. зб. 22б, арк. 3]. Очевидно, малося на увазі купити поштівки видавництва «Час». Відомо, що 1911 р. у цьому видавництві вийшла поштова картка з портретом Олександра Олеся [3, с. 279].

Свій портрет для видання прислала також Христя Алчевська [5, од. зб. 22б, арк. 17]. Цікаво, що в супровідному листі до цієї фотографії поетеса зазначає, що картка з її фотопортретом (на якому була поетеса «молодша»... (в віночку)) була вже раніше видана в Галичині. Також вона просить, щоб картки з її фотопортретом були видані на користь видавництва або «...шкіл українських і з зазначенням цього» [5, од. зб. 257, арк. 3]. Очевидно, поштівка була видана, бо в листах на неї є відгук поетеси: «От добре, що не видно на ній мого сивого волосся» [5, од. зб. 22б, арк. 23]. В альбомі-каталозі «Україна у старій листівці» є обидві (чорно-білі) поштівки з фотопортретами Х. Алчевської. «Молодшу» картку видав М. Венгжин**, а пізнішу — «Всеукраїнське видавництво», але місце видання чомусь зазначено: Львів [3, с. 290]. Можливо, картка була виготовлена у львівській друкарні.

У серпні 1913 р. для видання серії карток українських письменників посилає Б. Заклинському свій фотопортрет М. Грушевський, про що довідуємося із супровідного листа до цієї фотографії. Самої фотографії в архіві, звичайно, немає, бо в листі міститься прохання повернути знімки після використання [5, од. зб. 25х, арк. 9]. Немає також відповідної картки, тож невідомо, чи була вона надрукована.

Окрім серії карток українських письменників і видів Гуцульщини, у цей період були випущені також інші поштівки. У листі від 24.ІІ.[1]913 р. Ф. Андрусевич повідомляє, що вже друкуються картки «Писанки та їх взори» і «Вишивки» (всього 16 карток), які мають вийти «...в новім видавництві, яке називається «Українське мистецтво». Очевидно, під видавництвом малася на увазі серія [5, од. зб. 25х, арк. 16].

В одному з листів Христя Алчевська дякує Б. Заклинському за картку «Народна школа у Жабю-Кривополи» (у цій школі учителював

* У тому ж листі Ф. Андрусевич написав, що частину доходів відсилав на потреби «Рідної школи».

** Відомий під псевдонімом Микола Угрин-Безгрішний (1883–1960) — галицький педагог, журналіст і письменник, родом з Перемишльщини.

Б. Заклинський) [5, од. зб. 257, арк. 7]. Цієї картки в архіві ми не знайшли, натомість є її друге видання 1916 р. [5, од. зб. 137є], про яке докладніше мова буде нижче. Поетеса пише також, що посилає Б. Заклинському фотографію тюрми «...(в Сибіру, на Іркутщині), в котрій є стільки земляків; Це все — політичні». «Іркут[ську] тюрму радила б надрукувати на картках...» [5, од. зб. 22а, арк. 10].

У листі до Франца Андрусевича від 22.10.1913 р. Христя Алчевська запитує, скільки треба переслати грошей за вислані їй 100 карток (про які саме картки йдеться — невідомо) [5, од. зб. 137є, арк. 27, 37]. Щодо ціни на них, то у вересні 1913 р. Ф. Андрусевич висилає Б. Заклинському 100 карток за 3.50 корон [5, од. зб. 22б, арк. 18], а в березні 1914 р. повідомляє, що ціна карток «водопад» і «Алч[евська]» — 20 корон за 1 000 штук, а «школа в Кривополи» — невідомо [5, од. зб. 22б, арк. 14]. Ф. Андрусевич прагнув друкувати картки якомога якісніше, тому просить Семена Бурка знайти друкарню, яка б мала «ліпший друк» [5, од. зб. 22б, арк. 23].

З усіх листовних і видавничих свідчень можна збагнути, що спочатку Франц Андрусевич задумував своє видавництво тільки для видання поштових карток. І хоч Богдан Заклинський трансформував його для видання літератури, все-таки обидва видавці продовжували паралельно друкувати поштівки.

Перша світова війна припинила видавничу діяльність Ф. Андрусевича, якого забрали у військо, і від 1917 р. він перебував у російському полоні в м. Тара Тобольської губернії. Працював тоді над написанням курсу «начеркової геометрії» українською мовою, а також перерисовував руїни замків й інших пам'яток, готуючи, очевидно, матеріал для майбутніх поштівок. Мати Франца Андрусевича у Станиславові розпродувала його картки по 4 копійки, щоби мати на що жити під час війни [5, од. зб. 22б, арк. 34]. Перебування в полоні непоправно підірвало здоров'я. Ф. Андрусевича і призвело до його передчасної смерті у 1925 р.

«Видавництво кружка Взаємної Помочі українського учительства у Гмінді-таборі», ініціатором і рушієм якого знову ж таки був Б. Заклинський, зароджувалося як продовження довоєнного «Всеукраїнського видавництва». Підтвердженням цього є дві поштові картки. Одна з них — картка із зображенням українського герба і строфою вірша Марійки Підгірянки «Герб України». Видавничі дані цієї листівки: «Всеукраїнське видавництво. Ч. 12. Наклад

українського учительства в Гмінді», без дати видання. Зате лист, написаний на картці, датований 18.11.1916 р. Це свідчить про те, що учительське видавництво у Гмінді спочатку використовувало назву видавництва Б. Заклинського і що воно також починало свою роботу з продукування поштівок.

Ще раніше, але вже перебуваючи на еміграції у Кірхбергу, Б. Заклинський від імені «Всеукраїнського видавництва» своїм накладом замовив у віденській літографічно-друкарській фірмі Бернгарда Вахтля 1 000 примірників поштових карток, ілюстрацією до яких послужила фотографія «Народна школа у Жабю-Кривополи» роботи Семена Бурка [5, од. зб. 137с]. Очевидно, це було перевидання тієї ще передвоєнної картки, яку посилав Б. Заклинський Х. Алчевській. Листи Б. Вахтля до Б. Заклинського 1916 р. стосуються саме процесу виконання цього замовлення [5, од. зб. 24в]. Зокрема, адресант повідомляє, що фірма виконує замовлення накладом не менше 1 000 примірників. Серед листів Б. Вахтля до Б. Заклинського є коректа написів на звороті цієї картки. Вгорі напис: «Переписний листок. Школа — наша Будучність». Збоку: «Всеукраїнське Видавництво. Ч. 11. Наклад Б[огдана] З[аклинського]. Фот[ографував] Семен Бурко». Внизу: «Народна школа у Жабю-Кривополи». Цю назву подано також німецькою мовою з уточненням: «Українська народна школа. Західна Галичина. Українські Карпати» [5, од. зб. 24в, арк. 7, 11]. У написах уже виданої готової картки відсутня тільки назва «Переписний листок» [5, од. зб. 137с].

Отже, Б. Заклинський замовляв картку № 11 ще своїм накладом під фірмою «Всеукраїнське Видавництво», а картку № 12 під фірмою «Всеукраїнське видавництво. Наклад українського учительства в Гмінді».

Згодом у назві «Видавництва кружка Взаємної Помочі українського учительства у Гмінді-таборі» вже не використовувалася вивіска «Всеукраїнського Видавництва». Це відомо з друків, що вийшли в цьому видавництві, яке продовжувало продукувати і картки. В листі Івана Гуменюка від 17 березня 1917 р. є інформація про те, що Б. Заклинський замовив у друкарні Адольфа Гольцгавзена у Відні (в якій друкувалися видання «Союзу визволення України» і «Взаємної Помочі українського учительства у Гмінді-таборі») картки «Вишивка» і «Най жиє Україна», а згодом керівництво

учительського видавництва у Гмінді ще замовило картки «...з двома портретами Т[араса] Шевченка і коротенькою біографією, яка розійдеться ся під час шевченківського свята...» та з репродукцією картини художниці Олени Кульчицької «Українські діти при забаві» [5, од. зб. 25у, арк. 6]. Така картка (без зазначення імені авторки картини) зберігається в листуванні Б. Заклинського з дружиною [5, од. зб. 138д, арк. 14; од. зб. 29в, арк. 42]. Про картки з «вишивкою» йдеться також у листі Петра Дятлова до Богдана Заклинського, в якому він зазначає, що такого роду поштівки слід було інакше готувати: «...не вишивати й фотографувати, а нарисувати й друкувати фототипією, а не автотипією» [5, од. зб. 27і, арк. 10].

У серпні 1917 р. була видана картка з портретом А. Шептицького накладом 3 000 примірників [5, од. зб. 25у, арк. 11].

Ще в серпні 1916 р. Б. Заклинський звернувся до О. Кульчицької з пропозицією видати поштові картки з репродукціями картин художниці, на що вона відповіла, що раніше сама звернулася з такою ж пропозицією до видавництва «Союзу визволення України», сподіваючись на те, що воно якісно видасть такі речі, але, якщо відповіді не буде, то вона радо скористається з пропозиції Б. Заклинського [5, од. зб. 25у, од. зб. 37е, арк. 3, 3 зв.]. В кінці жовтня 1916 р. художниця повідомляє, що у Львові «Русалка» видала святочні картки, які вона готувала ще перед війною, і у Відні також мають вийти три картки, гарні, але дуже сумні, й українське суспільство не захоче їх купувати. У листуванні є одна різдвяна картка Олени Кульчицької «З Різдвом святим — будьмо здорові». Картина справді дуже сумна, з віщуванням тяжких часів. На засніжених гілках зимового дерева сидять ворони. У центрі поштівки — вертеп, який складається з купки змерзлих зішлених дітей, що плентаються вночі за великою жовтою зіркою, яку несуть попереду [5, од. зб. 37е, арк. 18]. Картку видала «Русалка» без зазначення року видання, але лист, написаний на ній, датований 5.01.1929 р. Так що невідомо, чи це одна з поштівок, про які писала художниця, чи пізніше перевидання.

Святочна картка «Веселих съвят» з підписом-автографом на малюнку і видавничими реквізитами «Русалка 1916» оптимістичніша від попередньої [5, од. зб. 37е, арк. 17]. На малюнку зображено різдвяну зірку, яка сяє, її з подивом і радістю вітають люди,

вбрані в український народний одяг, вони йдуть їй назустріч по засніженому полю. Картина поміщена у рамці із зображенням дзвонів.

Водночас О. Кульчицька погоджується підготувати щось «спеціально» для Гмінду [5, од. зб. 37е, арк. 8]. У листі від 17.11.1916 р. художниця пише, що має «...гарний образ Матері Божої в візантинським стилі» [5, од. зб. 37е, арк. 9]. А вже 7 січня наступного року Б. Заклинський повідомляє свою адресатку, що в Гмінді планують видати поштівку з образом Матері Божої роботи О. Кульчицької [4, арк. 85-86].

На початку 1918 р. О. Кульчицька погоджується на видання картки з «...текстом Франка» [5, од. зб. 37е, арк. 16]. Та вона, очевидно, випущена не була, бо видавництво у Гмінді вже не функціонувало.

Серед листів Марійки Підгірянки є святкова вітальна картка «Христос воскрес!» невідомого художника. На картці зазначено лиш: «Aquarell Ser[ia] 320. Nr 64.», а також монограма з трьох букв, поміщених у ромбі: «ASK» [5, од. зб. 67д, арк. 20].

На початку Першої світової війни Б. Заклинський звертався до П. Дятлова, який займався видавництвом СВУ і паралельно виконував редакторські роботи для «Видавництва кружка Взаємної Помочі українського учительства у Гмінді-таборі», з пропозицією продовжити задумки «Всеукраїнської бібліотеки», в тому числі видати ілюстровані картки. На основі цього можна припустити, що серія карток «Українські письменники», яка виходила у Відні 1917 р. накладом П. Дятлова, — це, по суті, продовження однойменної передвоєнної серії, яку виготовляло «Всеукраїнське видавництво». В цій серії П. Дятлова вийшло 12 поштівок з портретами українських письменників [9, с. 153]. Цього ж або наступного року вона була перевидана [3, с. 85].

У фонді Заклинських є примірники карток цієї серії першого видання, а в кореспонденції І. Калиновича — з портретами Ольги Кобилянської та Івана Нечуя-Левицького [5, од. зб. 35б, арк. 4, 5], у листах Луки Мишуги — Івана Франка [5, од. зб. 40і, арк. 2], у родинному листуванні Заклинських — Василя Стефаника [5, од. зб. 129й]. В альбомі-каталозі «Україна у старій листівці» представлені тільки картки з портретами І. Нечуя-Левицького та Лесі Українки [3, с. 97].

Окрім цієї серії, в родинному фонді Заклинських зберігається поштівка з фотографією будинку Центральної Ради «Київський

педагогічний музей. Тимчасовий український парламент. Відень. 1918. Вид[авництво] П. Дятлова» [5, од. зб. 40ж, арк. 14]. Очевидно, це не серійне видання, бо ніде у філокартичній літературі не згадано про такі картки П. Дятлова.

Серію «Українські письменники» видавав також Яків Оренштайн у Коломиї. В епістолярію знаходимо картку зі світлинами двох галицьких поетес з підписами: «Уляна (Кравченко) Нементовська. Нар. 1863.; Кліментина Попович Боярська. Нар. 1863. Накладом Я. Оренштайна в Коломиї» [5, од. зб. 67г, арк. 3]. Очевидно, ці поштівки були видані у 1902–1918 рр., бо пізніше видавництво вказувало на своїх виданнях «Галицька накладня» і «Українська накладня» замість «Накладом Я. Оренштайна» [7, с. 13].

Лист громадсько-політичного діяча доктора Кирила Трильовського від 16.03.1917 р. написаний на поштівці з фотопортретом і факсиміле його підпису [5, од. зб. 47е, арк. 1]. Картка (Postkarte) без видавничих реквізитів, можливо, на його замовлення виготовило невідоме видавництво як візитну картку.

Наступна група карток — це поштівки, видані «Накладом Комісаріату У.С.С. у Володимирі Волинському» на «Дохід на українські волинські школи». 21 січня 1917 р. Б. Заклинський, відгукуючись на заклик Дмитра Вітовського до вчителів приїхати працювати у волинських школах, вступив до лав Січових Стрільців у званні підхорунжого для служби у відділі освіти. За наказом Миколи Саєвича у лютому 1917 р. Б. Заклинський був скерований на роботу вчителем у с. Дрогинички, за 20 км від Володимира-Волинського. За цю роботу Б. Заклинський одержував військову платню і мешкав у селянській хаті [5, од. зб. 146а, арк. 16].

У листі від 22.05.1917 р. М. Саєвич просить Б. Заклинського зробити фотографії школи у його селі, щоб використати їх на поштових картках [1, од. зб. 146а, арк. 28]. Цих поштівок у фонді немає, але серед листів Б. Заклинського до дружини є три картки, видані «Накладом Комісаріату У.С.С. у Володимирі Волинському» на «Дохід на українські волинські школи». На одній зображено навчання у школі в Устелузі (дві класні кімнати, в одній з яких веде урок учителька П. Парахоняківна, в другій — стрілець Бі[йов]ський). На другій — фотографія учнів і вчителів на фоні однієї з володимирівських шкіл з нагоди відвідин школи одного з членів Союзу визволення України [5, од. зб. 138д, арк. 9, 10], на третій —

волинські краєвиди в районі Бугу під назвою «Ріка Буг на Волині коло міста Устелуга» [5, од. зб. 138e, арк. 50]. Четверту картку з підписом «Святочне отворене української народної школи у Володимирі Волинськiм 20 мая 1916 р.» ми знайшли серед листів Миколи Саєвича до Ростислава Заклинського. Лист на звороті цієї картки датовано першим серпня 1916 р., і в ньому йдеться саме про видавництво цих карток. Адресант просить знайти у Відні фірму, яка би виготовила наклад у кілька тисяч на дохід волинських шкіл. Ця листівка цікава ще й тим, що, окрім поштового штемпеля, на ній є кругла печатка голубого кольору «Комісаріат Українських Січових Стрільців в Володимирі Волинськiм», у центрі якої зображено лева, що пнеться по скелі [5, од. зб. 147c]. З чотирьох зазначених карток тільки остання представлена в альбомі-каталозі «Україна у старій листівці» [3, с. 219].

Окремо хочемо зазначити, що з фігурою жовтого лева, який пнеться по скелі, була видана картка накладом українського спортивного товариства «Сокола-батька». На темно-синьому фоні, крім фігури лева, зверху напис жовтим кольором «Все вперед!». Ростислав Заклинський називає це зображення гербом галицької України. Дату видання картки не зазначено [5, од. зб. 285].

Повернувшись до теми волинських карток, слід зазначити, що фотографії, зображені на них, увійшли також як ілюстрації до «Українського букваря», який склав Б. Заклинський для волинських шкіл [6, с. 15, 18, 25, 35].

Волинські картки розповсюджували також галицькі вчителі у Гмінді, про що дізнаємося з листа (від 11.08.1917 р.) Івана Гуменюка, одного з керівників «Видавництва кружка Взаємної Помочі українського учительства у Гмінді-таборі». Для розповсюдження книжок при видавництві була відкрита книгарня і магазин для торгівлі папером. Іван Гуменюк пише Богдану Заклинському, що магазин денно продає 80-160 волинських карток, які лежали вже майже два роки, і видавництво хотіло відправити їх назад [5, од. зб. 25y, арк. 11]. Очевидно, йдеться про картки, які видав М. Саєвич ще на початку 1916 р. Адресант просить Б. Заклинського подати адресу М. Саєвича, щоб вислати йому гроші за реалізовані волинські картки [5, од. зб. 25y, арк. 11, 12, 16]. Водночас І. Гуменюк вислав також поштівки, видані в Гмінді, для продажу на Волині [5, од. зб. 25y, арк. 7]. Ця співпраця відбувалася за посередництвом Б. Заклинського.

Тепер розглянемо поштові картки, які виготовили інші українські видавництва.

Тоді, коли друкувалися волинські картки Миколи Саєвича, серію поштівок «Волинські види і типи» у Львові видав Григорій Гануляк. Одна з таких поштівок під видавничим № 9 з назвою «Волинські види і типи. Село» є серед листів Б. Заклинського до дружини (лист на картці датується вереснем 1917 р.). Видавничі реквізити цієї картки: «Гр[игорій] Гануляк, Львів» [5, од. зб. 138е, арк. 7].

У листах Г. Гануляка до Б. Заклинського (1917 р.) міститься інформація про те, як відбувалося видання поштівок під час Першої світової війни. Б. Заклинський, очевидно, просив видавця співпрацювати у виданні літературних творів, на що адресат відповідає, що друкує тільки картки, бо на книжки не має часу через те, що перебуває на фронті і звідти керує всіма процесами видавництва [5, од. зб. 25г, арк. 1, 4, 4 зв].

З карток, які видав Г. Гануляк під час Першої світової війни, в епістолярію є кольорова поштівка — малюнок невідомого художника, який призначений як основа для вишивки хрестиком (весь малюнок розбитий на квадратики). В центрі орнаменту на голубому фоні зображено жовтого лева, що пнеться по скелі, в червоній королівській короні. На картці такі видавничі реквізити: «Гр[игорій] Гануляк, Львів. «№ 11» і внизу «1918», очевидно, рік випуску поштівки. Окрім того, у колі зображено невідому нам емблему. Лист, написаний на картці, датований також 1918 р. [5, од. зб. 132м]. Поштівка представлена в альбомі-каталозі «Україна у старій листівці». У супутній інформації зазначена назва «Герб Русі» і видавництво «Русалка» [3, с. 182].

Після Першої світової війни видавництво Г. Гануляка «Русалка» продовжувало друкувати картки водночас із книгами. Серед листів видавця є післявоєнна рекламна листівка, яка інформує, що «Русалка» видає «...артистичні переписні листки». «Волинські види і типи вийшли як раз у світ». В проєкті тематика: «взори герданів, килимів і вишивок... На сьв. Николая, Різдво і Новий Рік много цікавих новинок. Артистичні картки, типи гуцулів, воєнні і всякі другі... За 7 К[орон] вишлю оплачено колекцію карток звичайних і сьвяточних, після котрих можна буде собі вибрати потім відповідні узори і в разі потреби замовити більшу скількість» [5, од. зб. 25г, арк. 2].

З видавництва «Русалка» у фонді є художня картка з кольоровою репродукцією портрета Т. Шевченка роботи відомого художника Ярослава Пстрака [5, од. зб. 39ж]. Володимир Яцюк, дослідник Шевченкіани в ілюстрованих картках, свідчить, що листівки з роботами Я. Пстрака видавались у «Русалці» 1910 р. [9, с. 155]. Примірник картки з портретом Т. Шевченка, який зберігається у фонді Заклинських, виданий у 1920-х рр. (можливо, це було перевидання), про що свідчать поштові штемпелі (остання цифра не відтворена чітко) і видавничі реквізити: «Printed in Poland». На попередніх примірниках карток, надрукованих під час Першої світової війни (йдеться про 1917–1918 рр.), не було зазначено назви видавництва «Русалка», тоді як одна із згаданих вище карток-репродукцій картин О. Кульчицької вийшла у 1916 р. із вказаним видавництвом. Г. Юхимець у вступній статті до каталогу «Аркушеві образотворчі видання у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського 1904–1923» стверджує, що фірма називалася «Русалка» від 1913 р. [7, с. 15]. Очевидно, ця назва або не використовувалася під час війни, або паралельно Г. Гануляк видавав картки без зазначення своєї фірми.

Щодо портретів Т. Шевченка роботи Я. Пстрака, то відомо три його варіанти, що вийшли у різних видавництвах: зі словами «Заповіту» внизу, без слів із «Заповіту» (така картка зберігається у фонді Заклинських), зі словами, надрукованими більшим шрифтом [2, с. 57]. В альбомі-каталозі «Україна у старій листівці» представлена картка з портретом Т. Шевченка роботи Я. Пстрака перевидання 1960-х рр. [3, с. 243].

Упродовж Першої світової війни видавались картки на тему воєнних дій українського січового стрілецтва. Щоб зафіксувати в пам'яті нащадків подвиги українських стрільців, бойова управа мала декілька фотографів і художників. Фотографи зробили близько 3 500 світлин, більшість з яких була знищена за радянських часів [3, с. 77].

Поштові картки тематики УСС, це, насамперед, так звані офіційні картки (offizielle Karten), які видавав «Центральний провід Українського Легіону» (Zentralleitung der Ukrainischen Legion). На відміну від інших поштівок, офіційні картки УСС — чорнобілі. Картки цього видавництва, які зберігаються в листуванні, можна поділити на 3 групи:

1. Портрети визначних воєначальників в українській історії.

2. Портрети воєначальників УСС, що відзначилися у воєнних діях.

3. Фотографії з воєнних буднів легіону УСС.

Щодо першої групи, то в архіві є лише одна така картка з портретом Богдана Хмельницького і написом на звороті «Український гетьман Богдан Хмельницький. Ур. 1593. Помер 27.VI.1657. Гетьманував 1648–1657». Поштівка видана у березні 1917 р. [5, од. зб. 146б, арк. 9]. Щодо інших карток цієї групи, то з літератури відомо, що, крім картки з портретом Богдана Хмельницького, є ще тільки одна картка з портретом І. Мазепи у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського [7, с. 100].

Серед карток другої групи в листуванні Заклинських є портрет отамана Мирона Тарнавського [5, од. зб. 100ж, арк. 1]. Поштівка видана 24 січня 1917 р. Сюди ж належить одна з карток, на якій І. Калинович написав лист до Б. Заклинського. На картці — портрет хорунжого В. Свидерського, який відзначився у битві на горі Маківка і 4 квітня 1915 р. одержав медаль за відвагу. 1915 р. втік з російського полону і відтоді був на службі в перській армії*. На ще одній картці — портрет сотника УСС Теодора Рожанківського. Фотографію зроблено 8.III.1916 р. [5, од. зб. 132л]. З цих карток тільки портрет М. Тарнавського представлений в альбомі-каталозі «Україна у старій листівці» [3, с. 204].

До третьої групи належать дві картки «Українські січові стрільці в Карпатах», що репродукують фотографії галицького художника Юліяна Буцманюка. Одна з них — «По дорозі з Тухлі до Сколього. 10.III.1915» [5, од. зб. 45б, арк. 13], друга — «Розстрільна при дорозі межи Славськом а Рожанкою. 18.III.1915» [5, од. зб. 129д]. Ще один примірник такої офіційної картки називається «Українські січові стрільці над Стрипою. Вбиванє палів до укріплень. Сьвітлив 21.II.1916. Т. Мейсеович» [5, од. зб. 47а, арк. 13]. Поштівка «Українські січові стрільці над Золотою Липою в серпни 1915» представляє світлину І. Іванця** [5, од. зб. 137і, арк. 1]. В альбомі-каталозі «Україна у старій листівці» є другий фотодрук Ю. Буцманюка і фото Т. Мейсеовича без зазначення прізвищ фотографів [3, с. 218].

* Про це свідчить текст німецькою мовою на звороті картки.

** Можливо, йдеться про художника, ілюстратора видань «Червоної Каліни» Івана Іванця.

Окрім так званих офіційних карток, трапляються поштівки зі світлинами січового життя видання Пресової Кватири У.С.С., наприклад, «Українські Січові Стрільці. Орхестра. Боднарів 22.IX.1915. Світлив М. Венгжин» [5, од. зб. 138в, арк. 8].

Про Українських Січових Стрільців видавалися також картки з репродукціями картин художників, зокрема, кольорова репродукція картини Осипа Куриласа з розлогою назвою «Частина бою на Лисоні. 3.IX,1916. Стрільці відбили полоненого курінного Лисняка, сотника Будзиновського і четара Суховерського». У видавничих реквізитах зазначено: «Центральна управа Українських Січових Стрільців. — Ч. 9» [5, од. зб. 148б, арк. 5].

Окрім фотографій Ю. Буцманюка, в архіві зберігається цікава кольорова картка з його картиною «На горі Кічерка в Славску» під загальною назвою «Українські Січові Стрільці в Карпатах». На поштівці картина художника розміщена посередині, а зверху і знизу — кольорова символіка Української держави і січового стрілецтва, виконана в основному в жовто-синіх барвах. Знизу також жовтим кольором написано: «1914–1916. УСС». Не зазначена дата видання, але лист, написаний на ній, датується поштовим штемпелем 21.II.[19]18 [5, од. зб. 147з]. Картка представлена також в альбомі-каталозі «Україна у старій листівці» [3, с. 219].

Цікава картка, видана 25 грудня 1915 р., з чорно-білою репродукцією картини художника М. Ткаченка. Картина — ілюстрація до січової пісні «...Казав собі висипати високу могилу. Казав собі посадити в головах калину...». На звороті картки напис: «Любима пісня Українського Січового Війська. Наклад Т. М.»*. На картці — лист Антона Баландюка до Б. Заклинського [5, од. зб. 23в, арк. 2].

Подібний спосіб видання репродукції картини, яка б ілюструвала якусь пісню, застосований у картках-репродукціях відомого одеського художника Амвросія Ждахи під загальною назвою «Малюнки до українських народніх пісень». В епістолярію представлені три поштівки з репродукціями картин — ілюстрацій до пісень «Ой, не гаразд запорожці, не гаразд вчинили», «Стогне вітер вільний у полі» [5, од. зб. 46о, арк. 23, 27] та «Ой, не знав козак...» [5,

* Невідомо, про якого художника йдеться. В альбомі-каталозі [3, с. 96] є художня-картка М. Ткаченка «Млини», видана в Полтаві (1910 р.). Більше про художника з таким прізвищем знайти нічого не вдалося. Так само невідомий нам видавець, що криється під криптонімом «Т. М.».

од. зб. 47а, арк. 12]. На звороті карток напис: «Український артист-маляр Амвросій Ждаха» українською та французькою мовами, а під картиною — факсиміле початку рукописного нотного запису пісні. Видавничих реквізитів не зазначено, але на звороті карток міститься логотип київського видавництва «Час» (штандарт зі стилізованою літерою «З» і вершником, що тримає прапор). Цей логотип вказує, що поштівки належать до першої серії, яка нараховувала 10 карток, позначених маленькими арабськими числами 1-10, замовлених художникові і видрукованих 1911 р. в Лейпцигу. Відомо, що картки першої серії видавалися двічі під логотипом чорного і блакитного кольорів [7, с. 12]. Картки, які зберігаються у родинному фонді Заклинських, мають номери 1, 5, 10 з логотипом чорного кольору.

Цікаво, що у каталозі НБУ ім. В. І. Вернадського представлена повна збірка першої серії карток А. Ждахи з написом «Жертуйте на пам'ятник Т. Г. Шевченку» [7, с. 71-74], якого немає на поштівках з листування Заклинських. В альбомі-каталозі «Україна у старій листівці» представлено обидві серії карток художника з цим написом [3, с. 89, 279, 280, 282]. Ніде не зазначено, що була серія карток цього видавництва без зазначеного напису. Немає на наших картках також напису «В-во «Час» у Києві». Оскільки листи на картках датуються 1917 р., можна припустити, що їх перевидало в час УНР невідоме видавництво.

Про січових стрільців виготовляв також картки «Український Жіночий Комітет»* у Відні. Серед листів І. Калиновича є примірники таких поштівок із репродукціями картин Олени Кульчицької «Могили борців» [5, од. зб. 35б, арк. 2] і «Мати Божа ратує наш рідний край» [5, од. зб. 37е, арк. 14]. Слід зазначити, що в каталозі НБУ ім. В. І. Вернадського немає жодних карток-репродукцій картин О. Кульчицької, навіть не згадується її ім'я в покажчику художників. Зате в альбомі-каталозі «Україна у старій листівці» представлено, мабуть, усі картки з роботами художниці, що вийшли у різних видавництвах [5, с. 214].

І ще одна цікава листівка з зображенням бойових дій Першої світової війни. Картка називається «Перемишль. (Знищений форт)».

* Точніше цей комітет називався «Ukrainisches Frauen-Hilfs-Komitee für verwundete Soldaten» (Український Жіночий Комітет для допомоги пораненим бійцям).

Підпис під карткою по-українськи, але виготовлена картка у видавництві «Austriaverlag» [5, од. зб. 146и, арк. 1].

Перебуваючи на Закарпатті у 1922–1925 рр., Богдан Заклинський працював у державній доповняючій ремісничій школі у Великому Бичкові Рахівського повіту. Після повернення в Галичину отримував багато листів від своїх колишніх учнів. Серед цих листів є картки з видами Великого Бичкова під загальною назвою «Привіт з В[еликого] Бичкова» без видавничих реквізитів [5, од. зб. 40є].

Зауважимо також, що в епістолярію Заклинських є картка, яку видало москвофільське товариство ім. М. Качковського. Це поштівка з емблемою товариства, на якій зображено православний хрест з написом вгорі «сим победиши» і портретом М. Качковського внизу. Ліворуч від хреста — відкрита книжка з текстом «Молися трудися учися трезвися», праворуч — напис «Издания общества М. Качковского». Дата видання не зазначена, а лист, написаний на цій картці, датується 12.03.1905 р. [5, од. зб. 304].

У фонді Заклинських є художні листівки, видані на території Російської держави, із зображенням українських типажів чи якісь інші елементи української культури. Наприклад, лист Ф. Андрусевича з Сибіру написаний на художній картці («почтовая карточка») з репродукцією картини невідомого художника під назвою «Забубенная головушка». Перед назвою стоїть число 14 [5, од. зб. 22б, арк. 35].

Серед листів Олександри Куліш до Б. Заклинського (1910 р.) є подібна поштова картка з точними видавничими реквізитами «Открытое письмо Всемирный Почтовый Союз. Фотопейзаж(?) «Виды Малороссии». Изд. Писчебум. маг. И. А. Дохмана въ Полтаве. N 20» [5, од. зб. 38а, арк. 36]. На картці цієї ж серії під назвою «Вечерь» написаний лист Катрі Гриневичеві до Богдана Заклинського (1911 р.) [5, од. зб. 25т, арк. 7]. В альбомі-каталозі «Україна у старій листівці» зазначено, що ці картки видрукувало в Стокгольмі акціонерне товариство Гранберг [3, с. 144].

Серед листів Івана Ставничого до Б. Заклинського є листівка серії «Виды Малороссии» київського видавництва «Разсветъ». На цій картці назва серії написана також українською мовою — «Українські краєвиди». Зображення на картці — чорно-біла фотографія краєвиду з повноводною рікою. Не зазначено дату випуску, а лист, написаний на поштівці, датований 18 листопада 1913 р. Слід зазначити,

що картка нестандартного формату (5x16 см) [5, од. зб. 46л, арк. 1]. Поштівки видавництва «Разсветь» дослідники датують в основному 1911–1912 і 1916 роками [1, с. 41]. В альбомі-каталозі «Україна у старій листівці» видавництво «Разсветь» представлено тільки серією карток «Твори українських художників» [3, с. 68-70].

У Росії видавалися також поштівки накладом українських письменників і громадських діячів, наприклад, картка з портретом Панька Куліша і факсиміле його особистого підпису у кореспонденції О. Куліш. На картці жодних видавничих реквізитів немає, очевидно, це видання самого П. Куліша. Адресантка в листі пояснює, що картка нагадує їй приємний час спільного перебування у Швейцарії, очевидно, фотографія на ній з того часу [5, од. зб. 38а, арк. 23].

Цікавою є «почтова карточка» з ілюстрацією до вірша Т. Г. Шевченка «Вітер віс-повіває», який надруковано на звороті*. На ній немає жодних видавничих реквізитів, окрім дати виготовлення (1915 р.) та ліворуч вгорі — емблеми, на якій зображено водоспад. На цій картці у жовтні 1917 р. до Б. Заклинського написав лист Микола Саєвич [5, од. зб. 45б, арк. 12]. На жаль, нам не вдалося віднайти в будь-якому з каталогів інформацію про цю картку і встановити автора картини.

Серед листів П. Кривоносюка є цікава поштова картка з портретом І. Франка роботи художника І. Н. Святенка. Листівку виготовило «Державне видавництво України», відтиски зробила друкарня «імені Дунаєва» в Москві. На ній є штамп «Пам'ятка з вистави Укр[аїнської] Книжки в Коломиї. 17-21.XI.1929», який може свідчити, що у книжкових виставках на території Польщі брало участь державне видавництво Радянської України. Лист до Б. Заклинського, написаний на картці, датований 5 січня 1938 р. [5, од. зб. 35к, арк. 27]. Така поштівка представлена в альбомі-каталозі «Україна у старій листівці», але видана 1930 р. [3, с. 287].

Інформація про видання художніх поштових карток і опис колекції, відкладеної в родинному фонді Заклинських, без сумніву, зацікавить як дослідників історії української видавничої справи, так і дослідників української філокартії, яка дуже мало вивчена. Деякі примірники, а то й цілі серії художніх карток, описаних у статті, не актуалізовані в жодному з відомих каталогів і не

* Автор вірша не зазначений. Букву «є» передано буквою «э».

описані в літературі. І хоч поштівки «Всеукраїнської бібліотеки», «Всеукраїнського видавництва», «Видавництва кружка Взаємної Помочі українського учительства у Гмінді-таборі» представлені в альбомі-каталозі «Україна у старій листівці», інформації про ці видавництва і про людей, які готували і друкували поштові картки, немає в жодному з філокартичних видань. Окрім того, на матеріалах окремо взятої епістолярної збірки прослідковується географічний і часовий зріз живого обігу поштових карток, чого не можна побачити в каталогах.

1. *Бугаєвич І. В.* Українські листівки та філокартія: нотатки колекціонера / *І. В. Бугаєвич*. — Київ : Мистецтво, 1971. — 92 с.
2. *Забочень М. С.* Каталог ілюстрованих поштових карток Ярослава Пстрака, виданих за життя художника у 1904–1914 рр. / *М. С. Забочень, С. І. Полегенький*. — Дрогобич, 1994. — 67 с. — (Каталог поштових карток українських художників ; вип. 1).
3. *Забочень М. С.* Україна у старій листівці : альбом-каталог / *М. С. Забочень, О. С. Поліщук, В. М. Яцюк*. — Київ : Криниця, 2000. — 508 с.
4. *Заклинський Ростислав*. Життєпис Б. Заклинського [Рукопис] // ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. — Ф. 48, оп. 2, од. зб. 12.
5. Листування Заклинських [Рукопис] // ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. — Ф. 48, оп. 1, од. зб. 22-148, 257, 285, 304.
6. Український буквар. — Видане Комісаріату У.С.С. у Володимирі-Волинському, 1917. — Ч. I : [Володимир-Волинський]. — 59 с.
7. *Фоменко Д. Д.* Аркушеві образотворчі видання у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. 1904–1923 : бібліогр. покажч. / *Д. Д. Фоменко, І. І. Цинковська, Г. М. Юхимець* ; Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2002. — 194 с.
8. *Яцюк В. М.* Шевченківська листівка як пам'ятка історії та культури (1890–1940) / *В. М. Яцюк*. — Київ : Криниця, 2004. — 487 с.
9. *Яцюк В. М.* Шевченківська поштова картка на теренах Австро-Угорщини (кінця ХІХ — поч. ХХ ст.) / *В. М. Яцюк* // Українсько-австрійські культурні взаємини другої пол. ХІХ — поч. ХХ ст. — Київ : [б. в.], 1999. — С. 149-156.